

Oponentský posudek na disertační práci

Autor: Petr Urban

Název: Výraz a význam. K problematice jazyka ve filosofii E. Husserla 1900-1914

Práce předložena k obhajobě na ÚFAR FF KU v roce 2008

Obsahem práce je velmi podrobný, hluboký a pokud mohu soudit věrný výklad problému vztahu výrazu, významu a předmětu, jak ho pojímá Husserl v celkovém rámci své fenomenologie. Autor sleduje vývoj Husserlových názorů na tento problém v dlouhém údobí sahajícím od Prolegomen až k rukopisům věnovaným přepracování 6. Logického zkoumání z let 1913-14 (a někdy i za ně) - a to se všemi peripetemi, vnitřními problémy, rozpory a pojmovými distinkcemi, jimiž se Husserl snaží tyto otázky řešit.

Práce svědčí o rozsáhlém a dlouholetém usilovném studiu Husserlovy fenomenologie. Drží se, jak autor sám říká, linie těsné interpretace vlastních Husserlových textů, která má za často referativní charakter, což ovšem stěžejší může být jinak. Přínosné je veliké množství citátů z těchto textů (v autorově překladu), jejichž obsah autor vzápětí sám resumuje (občas i téměř týmiž slovy). To někdy vede podle mého mínění ke zbytečnému nárůstu rozsahu práce.

Ocenění si zaslouží autorův metodický postup. Práce je přehledně rozčleněna podle jednotlivých období a Husserlových děl, a v každé části opět podle zde sledovaných témat. Provází ji též rozsáhlá sekundární literatura. Na škodu je ovšem to, že autor zřejmě neprovedl korekturu. Předložený text obsahuje velké množství tiskových (někdy bohužel i gramatických) chyb a nedopatření, až po chybějící slova a vybočení z vazby, což ovšem nijak neztěžuje porozumění ze strany čtenáře.

První část práce je věnována Husserlovým Logickým zkoumáním (dále jen LU) - jejichž základním záměrem je rozvržení „čisté logiky“ jako apriorní teorie vědy. Zkoumání jazyka je přirozeným východiskem fenomenologie myšlení a poznání.

Zde jsem uvítal zařazení krátkého exkursu na s.33-35 o rozdílu mezi jazykem a kalkulem. Obojí je znakový systém, avšak rozdílný je způsob zacházení s těmito znaky: jazyk je prostředkem myšlení, kdežto kalkul jeho náhražkou. To se dnes stává stále aktuálnější v souvislosti s prudkým rozvojem výpočetní techniky a tzv. „strojového myšlení“. Srv. k tomu Heideggerovy úvahy o podstatě techniky, v nichž běží primárně o způsob naší existence (Da-sein), což zase pro Husserla znamená po kartesiánsku především a ve své podstatě „cogito“.

Obsah první části práce tvoří výklad 1., 5. a hlavně 6. LU. Autor vychází z Husserlova rozlišení znaků na příznaky, jejichž funkcí v naší zkušenosti je poukazování založené na věcných souvislostech, asociaci, nebo na záměrně utvořené souvislosti označení (značky) - a na výrazy vyjadřující význam, smysl, a to ne až v mezilidské komunikaci, nýbrž již v osamělém duševním životě. Vyjadřování jako souvislost výrazu a aktu myšlení se uskutečňuje již ve vědomí jediného subjektu. Vyjadřování intence (myšlení na něco), které činí jazykový výraz smysluplným, nepotřebuje ke svému uskutečnění víc než jeden subjekt. Vyjadřovat znamená mít význam, tzn. mít intenci vyjádřit se o něčem. Výraz něco míní. Intencionální vztah k předmětu může být vyplněný nebo nevyplněný. Podle toho se odlišují akty význam-propůjčující (významové intence) a akty význam-vyplňující.

Podstata vyjadřování spočívá ve významové intenci, která je zásadně odlišná od fantasijní představy. Význam je něco ideálního a objektivního, co nemůže být redukováno na reální a subjektivní psychické prožitky (psychologismus). Na druhé straně odmítá Husserl naivně realistickou sémantiku, podle níž významem výrazu je jím označovaný předmět. Význam výrazu není předmět, zbavenost předmětu neznámá zbavenost významu. Výraz se vztahuje k předmětu nikoli přímo, nýbrž skrze význam, a to jak v případě prázdného, tak v případě vyplněného mínění.

Podrobněji pak Husserl rozlišuje předmět intencionálního aktu (transcendentní vůči aktu), materií aktu a intencionální podstatu aktu. Intencionální předmět není mentální obraz (proti scholastickému a ještě Brentanovu pojetí intencionální inexistence předmětu ve vědomí). Další rozlišení: akty objektivující (teoretické) a neobjektivující (hodnotící, volní atd.), objektivující akty opět nenázorné (signitivní) a názorné (intuitivní), a tyto opět akty vnímání a akty imaginace. Dále se

rozlišují akty prosté a komplexní, kategoriální (např. soudy), fundované v prostých. Důležitá je polemika s empirismem a nominalismem ve 2. LU v souvislosti s vědomím (eventuelně názorem) obecného. Husserlova argumentace proti popírání ideálních předmětů je založena na tom, že stejnost (v oblasti individuálního, reálného bytí) je myslitelná jedině ve vztahu k identitě jako ideální jednotě. To vede Husserla k pojmu ideace, k aktu ideující abstrakce.

V závěru první části se autor zabývá Husserlovým pojetím sémantiky výrazů vyjadřujících emotivní a volní akty, dále okasionálních a vágních výrazů a konečně též vlastních jmen. I zde trvá Husserl na svém pojetí těchto výrazů jako vyjadřujících objektivující intencionální akty a na idealitě jejich významu. Neodstranitelné faktické problémy běžného užívání jazyka, běžné řeči, nejsou argumentem pro omezenost objektivního rozumu na speciální oblast vědy.

Ve druhé části práce autor sleduje další vývoj Husserlových názorů po prvním vydání LU, který je charakterizován přechodem od noetického k noematickému pojetí intencionality a tzn. též významu. Nedostatečnost noetického pojetí se ukazuje v souvislosti s transcendentálním obratem Husserlovy fenomenologie. Centrálním úkolem je kritika rozumu ve smyslu universální kritické teorie poznání (Idea fenomenologie). Fenomenologickou reflexí je nutno očistit od všech empirických apercepcí. To vede k pojmu fenomenologické redukce. Takto očištěné vědomí je absolutní půdou nepochybné danosti čistých fenoménů.

Ideje I: transcendentální idealismus neznamená rozpuštění transcendence v imanenci vědomí, nýbrž podstatnou korelaci smyslu transcendentní skutečnosti vůči možné zkušenosti, v níž se ve svém smyslu a platnosti ukazuje. Konstituce předmětu není vytvoření předmětu ve vědomí. Transcendentální idealismus není solipsismus, podstatnou roli hraje intersubjektivita (Základní problémy fenomenologie 1910/11 a Ideje II). Fenomenologie je fenomenologie transcendentální intersubjektivit. Fenomenologie nechce nahradit přirozený realismus každodenního života a vědy, nýbrž objasnit jeho pravý nárok a význam. Fenomenologie stojí mimo protiklad metafyzického realismu a metafyzického idealismu.

Autor se zabývá nejprve Husserlovými přednáškami Teorie soudu (LS 1905), Úvod do logiky a teorie poznání (ZS 1906/7) a především Přednáškami o teorii významu (LS 1908), dále potom badatelskými rukopisy z let 1908-11. Noetický pojem významu (způsob mínění předmětu) má být doplněn nikoli nahrazen noematickým (předmět v tom způsobu, jak je míněn). V normálním smysluplném užití jazykového výrazu není přítomna reflexe, míníme předmět, nikoli akt. Husserl rozlišuje předmět, který je míněn (předmět zhoľa) a předmět tak, jak je míněn (téma). Speciálně ve vztahu k teorii soudu: primárně a explicitně je míněn předmět v pozici subjektu soudu, sekundárně a implicitně stav věcí. Explicitní vědomí stavu věcí dává až nominalizující reflexe. (Bylo by ovšem možno položit Husserlovi otázku, jak je to se soudy jako „Prší“, „Venku či dnes prší“ apod., což zde však autor nečiní.)

Dále se pozornost obrací k badatelským rukopisům věnovaným přepracování 6. LU z r. 1913/14, teprve nedávno vydaným. Východiskem je intersubjektivita a věda jako faktum, jazyk v komunikaci. Postupem pak je odbourávání všeho nepodstatného. Husserl trvá na svém původním přesvědčení, že podstata logického myšlení a poznání se ukazuje nakonec v abstrakci od intersubjektivní komunikace.

Autor sleduje proměny v Husserlově teorii znaku, specifického intencionálního výkonu vyjadřování a vyplnění v názoru. Husserl odmítá své starší pojetí vyplnění jako syntézy krytí prázdné intence a názoru jako nadbytečnou komplikaci a fenomenologicky neodůvodněnou konstrukci. Nejedná se tedy o akt syntézy dvou aktů, nýbrž o prosté nahrazení jednoho aktu druhým. (Otázkou, kterou by zde bylo možno Husserlovi položit, ovšem je, čím je zajištěna adekvátnost, nelibovolnost tohoto nahrazení.) Husserl též odmítá své dřívější pojetí vyjadřování jako pojmově uchopujícího poznání. Jeho specifickým intencionálním výkonem je zesílení, fixování, zdvojení kategoriální objektivace, která se uskutečňuje i bez výrazu. Výraz vyjadřuje určité poznání (plné či prázdné), které se však může uskutečnit i bez něj. Vyjadřovat myšlenku znamená uskutečňovat myšlenku ještě jednou s vrstvou výrazu. V tomto smyslu je vyjadřování neproduktivní. Citovaný text z počátku r. 1914: Tvrzení je propozice, co myslím v sobě, předkládám navenek. Avšak kromě intersubjektivní objektivace je ještě jiná objektivace v osamělém duševním životě - pomíjívá myšlenka může zmizet, slova zůstanou a tím i schopnost reprodukce myšlenky. Jinak by chyběla jistota znovunavrácení k těmž . Myšlenka dostává tělo. (Zde se opět vynořuje otázka, zda ta druhá, zdvojující, zesilující či

podtrhující vrstva není přece jen produktivní. Čím je v tomto zdvojení zajištěna jednota? Otázka, které se možná autor dotýká v závěrečné poznámce na str.259/60.)

Na závěr druhé části práce se autor zabývá změnami v pojetí významu vlastních jmen a výrazů emotivity a vůle. Kategorialitu významu vlastního jména a jeho odlišnost od jmenovaného předmětu se Husserl snaží obhájit úvahami o tzv. „vlastním pojmu“ a „vlastním předmětu“ v uvozovkách, který je neutrální vůči skutečnosti či neskutečnosti. Co se týče výrazu emotivity a vůle (např. přání), není to predikace, nemá tu smysl otázka pravdivosti. Na rozdíl od LU se výraz přání nevztahuje k aktu přání, nýbrž k jeho noematickému korelátu. Vyjádření přání je jeho zesílení, neupoutává teoretický zájem, primárně jsem zaměřen nikoli na přání, nýbrž na to, co si přeji.

Závěrem autor referuje o kritice Husserlovy fenomenologie z odlišných stanovisek dvou významných myslitelů 2.poloviny 20.stol. - Derridy a Tugendhata .

Jádrem Derridovy imanentní kritiky je podřízenost Husserlovy fenomenologie metafyzice přítomnosti. Fenomenologická kritika metafyziky spočívá sama na metafyzických základech. Fenomenologie tak ve svých deskripcích popírá samu sebe. Základem úsilí o nezprostředkovanou a absolutní přítomnost je neredukovatelná zprostředkovanost, nepřítomnost, neidentita, která spočívá v jádru každé přítomnosti, identity. Podmínkou každé živé přítomnosti je neodstranitelná stopa retence. Přítomnost má svůj původ v nepřítomnosti. Husserlův „osamělý duševní život“, sféra ryzí imanence, je neustále narušován svým vlastním původem, totiž časem. Identita se sebou nikdy nemůže být bezprostřední, vztah k sobě nutně prochází světem. Podle Husserla je řeč neproduktivní průhledné médium, jež se pouze navrhuje na původní předjazykovou vrstvu smyslu. Tento „geologický“ model vrstev je třeba nahradit modelem „textu“, textury. Husserlova myšlenka „čistě logické gramatiky“ také vylučuje ze sféry smysluplnosti básnickou řeč a neliterární umění. Modelem je Husserlovi objektivní jazyk vědy. Ten je mírou normality řeči. Derrida se ptá: Jak legimitizovat tuto podřízenost řeči logice? Husserl si nikdy nepoložil otázku po původu a bytnosti řeči.

Tugendhatova kritika vychází z pozice analytické filosofie. Fenomenologie a analytická filosofie se vylučují, shodují se v tématu, ale liší se radikálně v metodě. Pro fenomenologii je primární intencionální akt, mínění předmětu. Pro analytickou filosofii je primární rozumění významu věty. Tradiční filosofie je orientována na předmět, jsoucnost, základním pojmem je pojem jsoucnost (jsoucnost jako jsoucí). Také základní pojem novověké filosofie - vědomí - je chápán jako vědomí předmětu. Tradiční pojetí jazykového výrazu: výraz zastupuje předmět, zpřítomňuje pro vědomí něco, co by mohlo být vědomo i bez něj. Husserl je pro Tugendhata zajímavý tím, že si byl vědom toho, že významy nejsou jednoduše předměty. Rozumět výrazu znamená pro Husserla uskutečňovat význam-propůjčující akt mínění jako vztahování se k předmětu. To však je podle Tugendhata osudný krok: Husserl přeskočil rozumění ve prospěch intenciálního aktu. Jsou-li předměty výpovědí stavy věcí, vede to k jejich nominalizaci, ke zpředměťování predikátů. Rozumět predikátu pak znamená představovat si určitý moment předmětu, který může být společným rysem různých předmětů (pojetí konceptualistické a realistické). Alternativa analytické filosofie: Rozumět predikátu neznámá představovat si určitý předmět, nýbrž rozumět jeho funkci, kterou je předmět charakterizovat. Význam predikátu je způsob jeho užití (k rozlišování a klasifikování). Ten se objasňuje na příkladech správného a nesprávného užití (Wittgenstein). Rozumět predikátu neznámá něco vidět, nýbrž ovládat pravidla jeho správného užití. Obecnost predikátu je obecností pravidla, nikoli nějakého „obecného“ předmětu. Rozumění je odkázáno na užívání, tj. na jednání. Zacházení se znaky není prostředkem, nýbrž živlem rozumění. Na místo intencionality nastupuje pravidly řízené zacházení se znaky. Od znaku oproštěný vztah k předmětu neexistuje. Předmět pro Husserla je korelát představy. To má svůj kořen ve filosofické tradici vycházející z modelu vidění, nazírání. To implikuje zároveň východisko od jednotlivého subjektu. Podle analytické filosofie rozumění větě vychází naopak z intersubjektivního dorozumívání.

Předloženou práci považuji za cenný příspěvek k husserlovskému bádání a doporučuji její přijetí k obhajobě.

V Praze dne 8.6.2008

PhDr. Jiří Polívka